

בעבור נעלים

הכרך הששי של סיפורי ש"י עגנון כותרת ראשית לו: בשובה ונחת, ו... כותרת משנה לו: סיפורי אגדה. מלבד הסיפור הגדול שבראשו, כל שאר הסיפורים קטנים ומהם גם קטנים ביו... תר. אין בידנו לעמוד על טעם סדרם במהדורה שלפנינו (תרצ"ה), אבל יש ש... סדרם מתברר לנו על פי סדר הדפסתם ראשונה בכתבי-עת, המניח בידנו ל... שער, כי השכנות בפירסום מעידה אר... לי על השכנות שבכתובה, וביותר כש... השכנות הזאת מתחזקת מכוח צדדים שחיים שבסיפורים. כדוגמה מובהקה ל... כך משמשים לנו שני סיפורים סמוכים, האחד ששמו: הילדה המתה, וה... אחר ששמו: מנעלים. שני סיפורים אלה ענינם דברים, שהמספר מביאם כ... מעשים שהיו, במידה שהגדרה זו יפה לסיפורי-אגדה; ביתר דיוק: כמעשים שהיו בחיי משפחתו ומסורתה. עיקר ענינו של סיפור ראשון מעשה באחות קטנה, שהיתה לוקנו של המספר, ש... חלתה ולא קמה ממיטתה ונקברה ומי... תתה מדומה היתה, וכשנתעוררה ר... דפקה על דלתי קברה ולא פתחו לה, באה אל כל ארבעת אחיה בחלומם ו... קבלה בבכיה על שקברה חיים, אולם אלה ביטלו חלומם; ובאה הילדה אל אמה וסיפרה לה מרגורלה ושבחה ל... קברה. וכתום שבעת ימיהאבל, בבוא האבלים להציב לה מצבה, ראו אדמת... קברה הפוכה, כי חתרה הילדה את קב... רה בלכתה אל אחיה ואל אמה לתנות על נפשה". עיקר ענינו של סיפור אחר רון מעשה בזקנתו של המספר, מרת גיטל רייזא, שאחרי פטירתה ניתנו שמ... לותיה לרבקה ולשאר המשרתות. חוץ למנעליה שלא ניתנו לשום אדם, ש... כל הנועל מנעלים של מת בידוע ש... אינו מוציא שנתו רחמא ליצלן". נראתה הזקנה בחלום בתה ואמרה לה צערה, כי רבקה קרובה למות אבל לפי שנשלה געליה שלה, של הנפטרות, אין לה מה לנעול, כדי שתלך לבקש רחמים ע... ליה. משחלתה רבקה ושמעה את ה... חלום, באו קרוביה ונטלו את הנעלים והניחו על קברה של אותה זקנה ו... ירד עליהם שלג וכיסן. עתה הזקנה שוב לא נראתה ורבקה חזרה לבריי... אותה, ויום שהלכה להשתטח על קב... רח של אותה זקנה ולבקש ממנה מחי... לה, יום של הפשרת שלגים היה, ולא נמצא אפילו שרוך נעל. נראה הדבר שזקנתי עצמה נטלה את נעליה, שהרי אין לך אדם בעיר שלא שמע אותו מעשה ומי מסכן עצמו לנעול נעלים אלו".

פור ראשון מעלה לתומו בעייה, שהיתה כפתח תיגרה של ההשכלה, בעיית הל' נתימתיים, בהשתערוותה על ההלכה מ... תוך כחנה גלויה לתקנה וכחנה סמויה לערערה. כנודע פולמוס הוא שרבו מהדורותיו — כל איפרכיה חדשה, שנכבשה למסעה של ההשכלה, נתחדש בה כאותו פולמוס, שענינו הורגש להם למשכילים בנקודת-התורפה של ירי... ביהם, עד שניתן לחבר אנתולוגיה ממש על הפולמוס הזה לרוב ביטוייו — בי... מאמר, בסיפור ובשיר, ואף שבולטת הנוחיות האסטרטגית, שעמדה להם ל... משכילים להמשיך את הפולמוס על פני כמה דורות, אין היא ממצה את עומקו של דבר — מתחת לשיכבת הרציונא... ליוציה מדמדמת, שלא מדעתם של ה... משכילים ושלא בידיעתם, המגמה ה... עלומה מהם להזדהות עם שרשי ה... פולקלורה של שכניהם ומורשתם ה... קדומה, שקיימה עצמה בתפיסתם על המיתה והמתים וקבורתם, והדברים ארוכים. בא המספר ונוטל את הבעייה הזאת ומתארה כפרק בכרוניקה של משפחתו, ולכאורה תיאורו מעבר לכל מגע, ואפילו קל ביותר, בתחומה של ההלכה, והוא מכלכל את עצמו בולו ב... תחומה של האגדה, אלא שהאגדה עשו... יה באופן, שהיא מגלה בלי משים תורפתה של ההלכה, הגברים הקרובים לרשותה של ההלכה, ארבעת ה... אחים, אינם נרמזים; האשה הרחוקה מרשותה של ההלכה — האם ה... אחת נרמזת, ולא עוד קודם שנראתה ילדתה המתה לא יכלה להנחם וצעקה: "השיבו לי את בתי"; וצעקתה נדגישה בתהייתה: "איך לקחו זרים אותך ו... יקברוך באדמה". דומה, התגבורת ה... מוחלטת של יסוד-האגודה — הרי הילדה הנראית לאחיה בחלום, נראית לאמה בעליל — באה לכאורה לטרד את זיקת הסיפור להלכה, וביותר כדרך שהעלו אותה פולמסאות-ההשכלה, אולם כ... דרכה של כל העלמה מוחלטת, הרי יותר משהיא מכסה, היא חושפת י... באמת, מה שלא עשו דפידוסים של דברי מריבה, עושה הסיפור-לתומו. באה האגדה וערערה את ההלכה.

הסיפור כסיפור-עם אינו תמוה על עצמו, שהוא מניח את המנעלים על קברה של הזקנה ומניח לה לזקנה שתטלם בעצמה, וככל המשוער אף תנעלם, ותלך בהם לבקש רחמים של מעלה; אולם הקורא אי אפשר שלא ירגיש, כי התגבורת המוחלטת של יסוד-האגדה, כפי ביטוייה בסיפור, היא שגילתה את מקורה של האמונה מעבר להלכה מבית, כאמונת העממים ש... חוץ, שדרכם להלביש ולהנעיל את מתייהם, והרואים בגניבת הנעלים ממש מעל רגלי המתה ערעור שלומה ו... טובתה בבא. ולענין אמונה זו נסתי... פק בשתיים דוגמאות — דוגמה אחת המראה, עד מה אותה אמונה חיה ב... עולם האגדה של העממים עד ימינו ובהם; דוגמה אחרת המראה, עד מה אותה אמונה חיה בתחומה של ההל... כה שלנו עד ימינו ובהם.

דוגמה ראשונה — פריץ ז'אן בג'... רט, איש שאנגנאן באמנטאל ש... בשתייץ, אסף מפני ילדי-אכרים ב... סביבתו עניני-פולקלורה, והנה סיפ... רה לו ברסה ברונר ב'1950 מעשה בנעלי אשה מתה לאמור: "לפני שנים מתה אשה בלדתה את ילדה החמישי, לא הנעילה נעלים בקבורתה. האשה שבה בכל יום ויום, האנשים יעצו לבעלה, כי יעמיד נעלים על כרכובי החלון, שדרכו היא באת. מעתה לא הופיעה עוד" (Schweizer Volkskunde) שנה מ"ב, חוברת א', באול 1952, עמ' 12). דוגמה אחרונה — ידידי הרב ר' משה שמשון וואסרמן, רבה של שכונת נוה-שאנן בתל-אביב וחבר הרבנות הראשית בה, מביא בשאלות ותשובות שלו ("שאלת משה", תל-אביב, תשי"ז, סי' ע"ד) שאלה בענין נעלים של אשה מתה, אם מותר ל... השתמש בהם, ולאחר שמביא מקורו בספר החסידים ומביא הדעת שאין הכחנה למנעלים של אדם שמת מיתה טבעית אלא מחמת נשיכת נחש, פסק כי אם האשה שמתה לא לבשה אותם בשעת חליה מותר להשתמש בנעליה. באה ההלכה וערערה את האגדה.

ג

מה שאין כן סיפור אחרון — סיפור מעשה הנעלים נוגע בבירור בתחומה של ההלכה על דרך קבוצת הכלל: "שכל הנועל מנעלים של מת בידוע שאינו מוציא שנתו". איסור נעילת נעליו של מת מקורו הוא ב... ספר חסידים, סי' תנ"ד, שנאמר בו: "ולא יעשה אדם צדקה בדבר שיש בו סכנה, לאחד ניתנו לו מנעלים של מת ורצה לתת אותם לעני אמרו לו ואהבת לרעך כמוך, אלא תמכרם לנכרי, שלא יבוא לידי סכנה שום יהודי ויתן המעות לעני". וכבר טרח הרב ר' ראובן מרגליות, בפירושו לספר חסידים שבמהדורתו, להביא המקריים בהרחבה ויעוין שם.

לענינו עתה חשובה ההערה, כי לכאורה נמצאת אסמכתא בגמרא ל... הוכיח שאין להשתמש במנעלים של אדם אחרי מיתתו; כשם שחשובה ה... הערה, כי הנוטל מנעלים של מת אפי...

ב

הצד השדה בשני הסיפורים היא הופעתה של מתה, בחלומם של חיים כדי להשמיע באזניהם דבר-תלונה — כאן ילדה, על שנקברה חיים, כאן זקנה על שניטלו נעליה. שני הסיפורים רובי-מצעם מסכת-חלום ואחירתו שרו... יה כולה בתדאות של אמונה, כי ה... חלום, הוא נתיב-החיבור המובן-מאליו בין המתים ובין החיים, ודרך הסיפור על מידת-האמונה שבו, שיסודה וסו... דה בצמצומה של ההרצאה ומיצויה, היא כסיפור-עם לכל דבר, אבל המעיין אי... נו יכול להתעלם משוני הענין — סי...